

Justyna Kobus
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Poznań

**ZMIANY LEKSYKALNE W JĘZYKU MIESZKAŃCÓW WIELKOPOLSKICH WSI
UWARUNKOWANE CZYNNIKAMI POZAJĘZYKOWYMI
(NA PRZYKŁADZIE NAZW CEPÓW I ICH CZĘŚCI)**

Cep jako podstawowe narzędzie służące do omłotu był w powszechnym użyciu do przełomu XIX i XX w. Jednak wraz z mechanizacją prac polowych zaczęto go używać coraz rzadziej.

Proces zanikania cepów w Wielkopolsce rozpoczął się najwcześniej w północnej części regionu, na Krajnie i Kujawach, następnie (w latach 1945–1950) w Wielkopolsce zachodniej i południowo-zachodniej, a najpóźniej (lata 1950–1960) na terenach północno-zachodnich i wschodnich (por. AJKLW III: 38). Szczególnie przydatna jest dla nas mapa 260 AJKLW III ukazująca proces zaniku desygnatu, który obecnie najczęściej jest traktowany jako relikwyt przeszłości albo rekwizyt dekoracyjny, ewentualnie – jeśli nie został spalony – zalega w budynkach gospodarczych jako rzecz niepotrzebna, nieprzydatna. Wypierany stopniowo przez *młócznie* (na niektórych terenach już po pierwszej wojnie światowej), cep odchodzi w przeszłość zarówno jako obiekt etnograficzny, jak i w wymiarze lingwistycznym – znajomość budowy oraz stosownych nazw tego niegdyś podstawowego narzędzia dziś jest coraz słabsza, a wśród pokoleń najmłodszych niemal marginalna.

Artykuł ten ma na celu zaprezentowanie zachodzących na terenie Wielkopolski zmian w nazewnictwie tego ‘ręcznego narzędzia do młócenia zboża’ oraz elementów jego budowy na przestrzeni ostatnich 80 lat.

Materiały, jakimi dysponuje Pracownia Dialektologiczna Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, pozwalają na przedstawienie w niniejszym artykule przemian leksykalnych w perspektywie chronologicznej, ponieważ okres między kolejnymi eksploracjami wynosi 30–40 lat. Pozwala to w miarę zadowalająco określić rozmiar i zakres przeobrażeń zachodzących w tym wycinku pola tematycznego PRACA.

Najstarsze nazewnictwo – zgromadzone w latach 30. ubiegłego wieku przez Adama Tomaszewskiego – zostało zaprezentowane w artykule Karola Zierhoffera *Nazwy cepów i ich części w Wielkopolsce* (Zierhoffer 1956)¹. Drugi raz leksyka ta była

¹ Wykorzystane w artykule materiały A. Tomaszewskiego to rękopiśmienne zapiski z badań terenowych w Wielkopolsce i dwie monografie (Tomaszewski 1930, 1935). K. Zierhoffer odwołuje się także

przedmiotem zainteresowania autorów *Atlasu języka i kultury ludowej Wielkopolski* (AJKLW III, mapy 258–264), którzy dla potrzeb tego opracowania wykorzystali także dane zamieszczone na mapach *Polskiego Atlasu Etnograficznego* (PAE)². Kontekstem danych wielkopolskich mogą być rozważania Irminy Judyckiej z artykułu *Nazwy cepów i ich części w gwarach Pomorza Mazowieckiego* (Judycka 1956). Jako jedno z podstawowych narzędzi rolniczych nazwy cepów i ich części składowych były przedmiotem zainteresowania dialektologów badających różne regiony³.

Trzecią warstwę chronologiczną reprezentuje materiał zebrany w latach 2001–2008, przy czym ze względu na nieco inną metodę pozyskiwania pochodzi on głównie z czterech wsi reprezentujących różne poddialekty Wielkopolski; są to: Adamów (gm. Golina, pow. Konin)⁴ – dalej: AD, Baranówko i Sowinki (gm. Mosina, pow. Poznań – traktowane jako jeden punkt badawczy)⁵ – dalej: BS, Bukówiec Górny (gm. Włoszakowice, pow. Leszno – punkt 74. AJKLW)⁶ – dalej: BG, Dąbrówka Wielkopolska (gm. Zbąszynek, pow. Świebodzin – punkt 45. AJKLW)⁷ – dalej: DW. Materiał był zbierany i opracowywany zgodnie z zasadą przyjętą w Pracowni Dialektologicznej UAM w Poznaniu, tj. zwracano uwagę na stosowną reprezentację pokoleniową⁸ oraz przyjęto uproszczony sposób transkrypcji. Dane pozyskane w trakcie najnowszych badań przedstawia tabela 1.

do materiałów Moniki Gruchmanowej (są to zapiski z badań terenowych prowadzonych w powiatach sulechowskim i nowotomyskim) oraz monografii Zdzisława Stiebersa (1933).

² W PAE są to następujące karty i mapy: z zeszytu I – mapy 31–34, z zeszytu II karta XXVIII, mapa 70, karta XXIX, mapy 71–74.

³ Dokładne adresy bibliograficzne publikacji, w których podejmowano tematykę cepów, można znaleźć w pracy Jerzego Reichana i Kazimierza Woźniaka (2004).

⁴ Cytowani informatorzy z Adamowa: p. II: [WoS] – kobieta ur. 1926 r., [LoH] – kobieta ur. 1933 r., [MaZ] – kobieta ur. 1941 r., [PuB] – mężczyzna ur. 1942 r.; p. III: [PuA] – kobieta ur. 1947 r., [KuW] – mężczyzna ur. 1952 r., [KaP] – mężczyzna ur. 1960 r.

⁵ Cytowani informatorzy z Baranówka i Sowinek: p. II: [MiZ] – mężczyzna ur. 1926 r., [RaA] – mężczyzna ur. 1931 r.; p. III: [MiJ] – mężczyzna ur. 1964 r., [MiG] – kobieta, ur. 1966 r.

⁶ Cytowani informatorzy z Bukówca G.: p. I: [SbW] – kobieta ur. 1917 r., [SoW] – kobieta ur. 1920 r.; p. II: [MaF] – mężczyzna ur. 1922 r., [SzJ] – mężczyzna ur. 1925 r., [MHP] – kobieta ur. 1929 r., [MaE] – mężczyzna ur. 1929 r., [ŚIZ] – kobieta ur. 1934 r.; p. III: [GuB] – mężczyzna ur. 1946 r., [BaK] – kobieta ur. 1947 r., [MaM] – kobieta ur. 1948 r., [MaH] – mężczyzna ur. 1955 r., [WoS] – mężczyzna ur. 1959 r., [WoM] – kobieta ur. 1959 r.

⁷ Cytowani informatorzy z Dąbrówki Wlkp.: p. II: [NiA] – kobieta ur. 1924 r., [NiŁ] – kobieta ur. 1929 r., [DuM] – kobieta ur. 1929 r., [GoS] – mężczyzna ur. 1939 r., [GoH] – kobieta ur. 1943 r.; p. III: [WiW] – mężczyzna ur. 1955 r., [SeH] – kobieta ur. 1956 r., [DuR] – kobieta ur. 1955 r., [WiW] – mężczyzna ur. 1955 r., [SeZ] – mężczyzna ur. 1962 r.

⁸ Podział pokoleniowy według Jerzego Sierociuka (2003: 134): I. – ur. przed 1920 r., II. – ur. 1921–1945, III. – ur. 1946–1970, IV. – ur. 1971–1995, V. – ur. w r. 1996 i później.

Tabela 1. Nazwy związane z budową cepa

Desygnat	Nazwa			
	Adamów	Baranówko i Sowinki	Bukówiec Górny	Dąbrówka Wlkp.
ręczne narzędzie do młócenia zboża	<i>cep</i> [PuB] [PuA] <i>cepy</i> [LoH] [WoS]? [MaZ] [KaP] [KuW]	<i>cep</i> [MiZ] [RaR] [MiJ] [MiG]	<i>cepa</i> [SbW] [SoW] [SzJ] [MHP] [ŚIZ] [MaE] [MaM] [BaK] <i>cep</i> [MaF] [BaK] [WoS] <i>cepy</i> [WoM]?	<i>cep</i> [NiA] [GoS] [GoH] [DuM] [WiW] [SeH] [SeZ] <i>cop</i> (!) [DuM] <i>cepa</i> [NiA] [GoS] [DuR]
część cepa służąca do trzymania	<i>kij</i> [WoS] [MaZ] [PuB] [PuA] [KaP] <i>czonek</i> [MaZ] <i>ryⁿkojeść</i> [KaP]	<i>oprawa do cepów</i> [MiZ] <i>oprawa</i> [MiG] <i>trzonek</i> [RaA] <i>roⁿczka</i> [RaA]	<i>czónek</i> [SzJ] <i>czⁿonek</i> [ŚIZ] <i>dróⁿzek</i> [MaM] <i>roⁿczka</i> [MaM] <i>styl</i> [MHP] <i>sztyl</i> [SoW] [ŚIZ] <i>šťyl</i> [SoW] [GuB] <i>tyczka</i> [MHP] <i>trzonek</i> [SzJ]	<i>sztıl</i> [DuM] <i>šťıl</i> [NiA] [NiŁ] <i>roⁿczka</i> [GoS] <i>czⁿonek</i> [GoS] [SeZ] <i>czonek</i> [SeZ]
część bijąca cepa	<i>kij</i> [WoS] [PuB] [PuA] <i>bijak</i> [PuB] <i>bijok</i> [KaP] [KuW] <i>klepadelko</i> [KaP] <i>klocek</i> [KaP] <i>pałka</i> [KaP]	<i>bijok/ bijak</i> [MiZ] <i>klocek</i> [RaA] <i>ruchoma</i> <i>czeⁿść</i> [MiG]	<i>bijacz</i> [SoW] <i>bijak</i> [SoW] [SzJ] <i>bijoⁿk</i> [SoW] <i>walek</i> [MHP] [MaM] [GuB] <i>klepisko</i> (!) [SzJ] <i>cep</i> (!) [SzJ] <i>cepa</i> [SoW] [ŚIZ]	<i>bijak</i> [WiW] <i>czeⁿż bijakowa</i> [GoS] <i>klocek</i> [NiA] [NiŁ] <i>cep</i> [NiA] [SeZ] <i>cepa</i> [NiA] <i>półksieⁿżyc</i> [SeZ]
kształt części bijącej cepa	<i>kwadratowy</i> [PuB]	kwadratowy ⁹	<i>okroⁿgły</i> [ŚIZ] [MaM] [GuB] <i>owalny</i> [GuB]	–
połączenia obydwu części cepa	<i>rzemiń/rzemięń</i> [KaP] <i>rzymień</i> [PuB] <i>rzymiń</i> [WoS] <i>skóra</i> [PuB] <i>skórka</i> [PuA] <i>wioⁿzadła</i> [KaP] <i>takie ze skórki</i> <i>zrobione</i> [LoH]	<i>rzemięń</i> [RaA] [MiG]	<i>rzemyk</i> [ŚIZ] [GuB] <i>rzymyk</i> [SoW] <i>rzymięń</i> [SzJ] <i>rzymiszek</i> [SbW] <i>rzymyszek</i> [SbW] [SoW] <i>skóra</i> [SzJ] [MaM] <i>wioⁿzadło</i> [MHP]	<i>rzymięń</i> [NiŁ] <i>rzemięń</i> [SeZ] <i>paseczek</i> [GoS] <i>sznurowanie</i> [GoS] <i>żelazⁿo</i> [DuM]
ten, kto młóci cepem	<i>rolnik</i> [PuB] [KaP] <i>cepiarz</i> [PuB]	<i>cepowy</i> [MiZ] <i>ktoś kto młóci</i> [MiJ]	<i>chłop</i> [SbW] [MaF] <i>meⁿżczyzna</i> [ŚIZ] <i>parobek</i> [MaF]	–

Legenda:

? – wyraz został użyty przez informatora tylko w przypadku zależnym

– brak poświadczenia

(!) – *sic!*⁹ Informacja ta została uzyskana na podstawie fotografii, a nie bezpośrednio z opisu danego przez informatorów.

Zdawać by się mogło, że cep z wpływem lat zaczął tracić kojarzoną z nim prostotę. Zaczniemy od nazwy całego desygnatu, by następnie dojść do poszczególnych jego elementów.

Na terenie Wielkopolski interesujące nas narzędzie może być określane jedną z trzech spotykanych tu nazw: *cep*, *cepa*, *cepy*¹⁰.

Jak zauważa K. Zierhoffer, z materiałów A. Tomaszewskiego wynika, że: „Nazwa omawianego narzędzia nie wykazuje w gwarach Wielkopolski zróżnicowania. Oznaczane jest ono nazwą *cepy* (*cepy*, *cepy*) [...]” (Zierhoffer 1956: 12); tylko dwukrotnie odnotowuje nazwę *cepa* (pow. śremski), a w 15 wsiach *cep* (pow. czarnkowski, szamotulski, gnieźnieński, mogileński, krotoszyński). Następnie autor dodaje:

Niestety jednak Tomaszewski w kwestii mianownika liczby pojedynczej i dopełniacza liczby mnogiej informował się rzadko, tak że dane dotyczące tej kwestii zawarte w zebranych przez niego materiałach są sporadyczne i przypadkowe (Zierhoffer 1956: 12).

Z kolei w komentarzach do AJKLW III czytamy:

Różnice w nazwach dotyczą liczby i rodzaju wyrazu *cep*. Na terenie Wielkopolski nazwa ta różnicuje się przede wszystkim w zakresie liczby pojedynczej i mnogiej. Obie formy występują często fakultatywnie (AJKLW III: 35).

Wedle tych materiałów w interesujących nas punktach badawczych (AJKLW III, mapa 258) obowiązywały nazwy: *cepa* (BG, okolice BS), *cepy* (DW, okolice AD).

Obecne badania dostarczają nieco innych, nie tak jednoznacznych poświadczeń. Dowodzą one nieobecności desygnatu w środowisku wiejskim oraz powszechnej znajomości nazwy ogólnopolskiej *cep* (w DW jednostkowe użycie wariantu *cop* [DuM]). Należy przyjąć, że forma ta dominuje dziś w DW i BS. Zgodnie z wcześniejszymi badaniami w AD utrzymuje się forma *cepy* (pl. tant.), która jednak – inaczej niż w poprzednich badaniach – nie pojawia się już w DW. Natomiast nazwa *cepa* (r.ż.) nie wystąpiła w mowie mieszkańców BS, za to nadal jest określeniem podstawowym w BG (nie komentuję raz użytej hipotetycznej formy w lm. ze względu na brak formy podstawowej w wypowiedzi informatorki). Forma *cepa* weszła także do zasobu leksykalnego dąbrowszczań, czego wcześniej nie odnotowano.

Sprawdźmy zatem, jakie nazwy poszczególnych części tego narzędzia do omłotu funkcjonowały dawniej i co z nich pozostało w mowie współczesnych mieszkańców odpowiednich wsi.

‘Część cepa służąca do trzymania’ w materiałach najdawniejszych to w większości wsi wielkopolskich *dzierzak*. K. Zierhoffer zauważył, że:

¹⁰ Wariantywność nazw – *cep/cepy* – potwierdzana jest pośrednio przez słowniki współczesnej polszczyzny ogólnej, zob.: SWJP – *cep* ‘to samo co cepy’, *cepy* ‘narzędzie do młócenia zboża składające się z dwóch połączonych końcami (zwykle rzemiennym wiązaniem) drążków: dłuższego – trzymanego w rękach, i krótszego – którym uderza się w rozścielone snopy’; USJP – *cep roln.*; zob. cepy w zn. 1. *cepy* – ‘narzędzie do ręcznego młócenia zboża, złożone z długiej drewnianej rączki (dzierzaka) i przymocowanego do niej rzemieniem krótszego kija (bijaka); cep’; PSWP: *cep* – ‘prymitywne narzędzie do młócenia zboża, zbudowane z długiego kija i przymocowanego do niego rzemieniem krótszego drewnianego drążka’; *cepy* zob. *cep*.

Tylko z dwóch punktów pochodzą inne niż *dzierżak* nazwy na oznaczenie omawianej części cepów. Mianowicie ze wsi Hutka w pow. czarnkowskim pochodzi *dzierżysko* (*ʒɛʳʒyskʷo*), a w Kramsku w pow. sulechowskim została zanotowana w tym znaczeniu *laska* (Zierhoffer 1956: 13).

W świetle AJKLW III (mapa 261) AD leży na zwartym obszarze typu *dzierżak*, BS – *dzieżak*; ta sama nazwa występuje w punktach atlasowych BG i DW.

Nazwy te nie zostały uwidocznione w najnowszych badaniach, nikt nie potwierdził typu *dzierżak/dzieżak*, który został zastąpiony nazwami innych desygnatów pojmowanych jako ‘element ręcznego narzędzia służący do trzymania’: *trzonek* w różnych wariantach fonetycznych (AD, BS, BG, DW), *roⁿczka* (BS, BG, DW), *sztyl* wraz z wariantami fonetycznymi (BG, DW), *ryⁿkojeść* (AD), *oprawa* (BS), *dróⁿżek, tyczka* (BG).

Nazwa ‘części bijącej cepa’ w AJKLW III nie została opracowana. Niewiele uwagi temu desygnatowi poświęcił też w artykule K. Zierhoffer, stwierdzając:

W odniesieniu do nazwy krótszego kija cepów brak w Wielkopolsce jakiegokolwiek zróżnicowania. Omawiana część cepów nazywana jest w Wielkopolsce konsekwentnie ogólnopolskim terminem *bijak*, zapisanym w 133 miejscowościach w różnych odmiankach fonetycznych [...] (Zierhoffer 1956: 13).

Ostatnie badania pozwoliły wykazać znaczną różnorodność w zakresie nazywania tegoż desygnatu. Ten „ogólnopolski termin” używany jest przez informatorów raczej rzadko; osoby wymieniające tę nazwę, podają ją zwykle w szeregu synonimicznym, np. *bijok, klepadelko, klocek, pałka* [KaP] – AD, *bijo^k/bijak, bijacz, cepa* [SoW] – BG, *bijak, klepisko, cep* [SzJ] – BG; w DW nazwę tę uzyskano od jednego informatora: *bijak* [WiW] (nie licząc nazwy dwuczłonowej *czeⁿż bijakowa* [GoS]).

Nazwy ‘części bijącej cepa’ dowodzą istotnego przeobrażenia w polu leksykalno-semantycznym, gdzie są zastępowane nazwami całego narzędzia: *cep, cepa, cop* (BG, DW). Dodatkowo notujemy tu nazwy *walek* BG i *klocek* AD, BS, DW związane oczywiście z kształtem bijaka (*półksiężycyca* [SeZ] nie biorę pod uwagę, gdyż informator nie jest autochtonem, pochodzi z sąsiedniego powiatu), także – *kij, klepadelko, pałka* AD, *ruchoma czeⁿść* BS, *klepisko* BG, *czeⁿż bijakowa* DW. Te ostatnie są poświadczane jednorazowo (z wyjątkiem *kija*, użytego przez trzy osoby z braku innego określenia), co potwierdza wycofywanie się nazwy podstawowej (*bijak*), którą notowano w zdecydowanej większości u informatorów reprezentujących pokolenia starsze (p. I, p. II).

Autorzy PAE przedstawili szczegółowy podział cepów ze względu na ich budowę (PAE, z. II, mapy 70–73). Są to cepy typu gązewkowego, ogniwkowego i kopicowego, który może być w wersji z kabłączkiem lub z dwiema kopicami skórzanymi. Wymienione tu rodzaje cepów różnią się szczegółami budowy, między innymi występowaniem nacięć, przewiercenia, drewnianego pałeczka, kpicicy czy gązewek na *dzierżaku*, długością *bijaka*, ciężarem i poprzecznym przekrojem *bijaków*.

Wieloletnie badania etnograficzne jednoznacznie dowodzą, że w Wielkopolsce

[...] występuje jedynie cep kopicowy, określane tak ze względu na sposób łączenia *bijaka* z *dzierżakiem*. [...] Najczęściej sprowadza się ono do związania skórzaną pętlą pałeczka swobodnie obracającego się na główce *dzierżaka* i skózanego kaptura na *bijaku*. [...] Cep kapi-

cowy na terenie Wielkopolski wykazuje małe zróżnicowanie w zakresie stosowanych odmian (AJKLW III: 35)¹¹.

Odmiany cepów kapticowych ilustruje AJKLW III, mapa 259. W interesujących nas wsiach przebadanych współcześnie występowały następujące odmiany cepów: cep z kapicą na bijaku i pałąkiem na dierzaku (bijak w przekroju prostokątny) – AD, BS, DW, cep z kapicą na bijaku i pałąkiem na dierzaku (bijak w przekroju okrągły) – BG.

K. Zierhoffer na podstawie analizowanych materiałów A. Tomaszewskiego stwierdził, że pod względem zróżnicowania nazw kapicy bijaka Wielkopolska dzieli się wyraźnie na dwie części, którym odpowiadają dwie dominujące nazwy: „Postać *kapa* cechuje północną Wielkopolskę, postać zaś *kapica* występuje w południowej Wielkopolsce” (Zierhoffer 1956: 13); z załączonych do artykułu map wynika, że we współcześnie przebadanych wsiach obowiązywała nazwa *kapa*. Natomiast nazwy kapicy dierzaka były następujące: „*Kapka* występuje w północnej Wielkopolsce, *kapiczka* zaś i *kapica* w południowej Wielkopolsce” (Zierhoffer 1956: 15), czyli dla zbadanych ostatnio wsi byłyby to nazwy: *kapka* (AD, BS, DW) i *kapiczka* lub *kapica* (BG). Autor przywołał też szereg innych nazw, które jednak nie występują na terenach odpowiadających porównywanym tu punktom badawczym.

Kolejnym elementem ‘połączenia obydwu części cepa’ jest ‘połączenie kapic bijaka i dierzaka’, którego nazwy w materiałach najdawniejszych

[...] oddzielają Wielkopolskę północno-wschodnią, gdzie panuje termin *spona* względnie *szpona* [...] od jej pozostałych terenów, gdzie występuje nazwa *swora* [...] lub któryś z jej wariantów fonetycznych ew. słowotwórczych (Zierhoffer 1956: 18).

W analizowanych tu wsiach powinny więc występować nazwy: *swora/sfora* (AD, BS, BG, nie objęto wówczas badaniem DW, która przed wojną leżała po stronie niemieckiej). Osobne nazwy miały także ‘troki rzemieńne, którymi przywiązuje się kapice do bijaka i dierzaka’ – i tak, w powiatach poznańskim i konińskim była to *obszewka/obszewki*, a w powiecie leszczyńskim tylko forma w lp.: *obszewka*; najdalej na zachód wysunięty badany powiat (nowotomyski) ma przypisaną formę lm. *obszewki*, choć nie oznacza to, że nazwa taka występowała w DW (wówczas pow. międzyrzecki niewymieniany w materiałach A. Tomaszewskiego). Drugim szczegółowym desygnatem, o którego nazwy sporadycznie pytał A. Tomaszewski, było ‘nacięcie w bijaku cepów’ – *capik* lub *capy* (były one jednak potwierdzane poza terenem objętym współczesnymi badaniami).

Pozyskany w latach 70. dla potrzeb atlasu wielkopolskiego materiał pozwolił przedstawić rozprzestrzenienie nazw ‘połączenia obydwu części cepa’; są to następujące mapy: ‘Nazwa kapicy na bijaku’ (AJKLW III, mapa 262), ‘Nazwa obrotowego pałączka na dierzaku’ (AJKLW III, mapa 263), ‘Nazwa wiązania między pałączkiem dierzaka i kapicą’ (AJKLW III, mapa 264). W komentarzach do tych map nadmienia się, że ze względu na zanik desygnatu, stan przedstawiony na mapach musiał być częściowo rekonstruowany bądź jest on niedostatecznie dokładny (por. AJKLW III: 37, 41, 42).

¹¹ To samo stwierdzenie – co oczywiste – pojawia się już wcześniej w pracy Zierhoffera (1956: 11).

‘Nazwa kاپicy na bijaku’ dla badanych wspólcześnie miejscowości w AJKLW III to *kapa* BG, *kapa/μopšęfka* (*μopšęće*) DW, okolice BS obejmuje zwarty obszar występowania nazw *kapa*, *kapka*, zaś okolice AD – jako północno-wschodnia część Wielkopolski – obejmuje zwarty obszar występowania nazw: *kopa*, *kopka*. ‘Nazwa obrotowego pałęczka na dźierzaku’ to w BG typ *kapica* (*kapiczka*) i *xodak* DW, natomiast okolice AD i BS to zwarty zasięg typu *kapiczka* (*kapica*). O rzadkich ‘nazwach wiązania między pałęczkiem dźierzaka i kapicą’ wiemy tyle, że w środkowej części Wielkopolski pojawiły się nazwy *żymiń* i *trok*, natomiast:

Na obszarze południowej Wielkopolski, po środkowy bieg Warty, występuje w różnych odmianach fonetycznych nazwa typu *swora* (AJKLW III: 43).

Obecnie trudno było uzyskać tak szczegółowe opisy dotyczące połączenia obydwu części cepa. Żadna z powyższych nazw nie została wymieniona przez współczesnych informatorów. Najczęstszą odpowiedzią na pytanie o ‘połączenie obydwu części cepa’ były odwołujące się do tworzywa, z jakiego powstały, a więc: zróżnicowane fonetycznie formy wyrazu *rzemień* (AD, BS, BG, DW), *rzemyk* i *rzymiszek* (BG), stosunkowo często padały odpowiedzi z wyrazem *skóra* (AD, BG) oraz: *wioⁿzadła* (AD), *wioⁿzadło* (BG), a także jednostkowe poświadczenia w DW: *sznurowanie*, *paseczek* (w odniesieniu do *rzemienia* i *skóry*), *żelaz^o* (możliwa pomyłka informatorki lub być może cep, który pamięta, był naprawiony przez nabicie części metalowej na jednym z elementów). Podczas ostatnich badań udało się jeszcze uzyskać – choć od nielicznych informatorów – określenia kształtu ‘części bijącej’, która w przekroju jest albo owalna, albo kwadratowa: *kwadratowy* (AD, BS), *okroⁿgły/owalny* (BG).

Niestety nie sposób przeprowadzić analizy porównawczej nazw ‘tego, kto młóci cepem’, brak bowiem tych danych w materiałach A. Tomaszewskiego i w AJKLW III. Warto jednak przywołać rezultaty współczesnych badań, które w dwóch punktach potwierdzają żywotność nazwy związanej bezpośrednio z narzędziem, czyli *cepiarz* [PuB] w AD oraz *cepowy* [MiZ] w BS, pozostałe zaś notowane nazwy są bardziej ogólne: *rolnik*; *ktoś*, *kto młóci*; *chłop*; *meⁿżczyzna*; *parobek*.

Zestawienie materiałów pochodzących z trzech przedziałów czasowych daje podstawy do wyciągania wniosków dotyczących co najmniej dwóch zjawisk. Z jednej strony ukazuje on zanik desygnatu, z drugiej zaś – co dla nas jest bardziej istotne – pozwala obserwować przeobrażenia systemu leksykalnego powodowane powyższym procesem. Postępujące po zaniku desygnatu przeobrażenie leksyki jest zjawiskiem oczywistym. Nasz materiał pozwala jednak obserwować mechanizmy tego procesu oraz jego dynamikę szczególnie widziane w podziale pokoleniowym.

Literatura

AJKLW III: Z. Sobierajski, J. Burszta (red.), *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, t. III: ROLNICTWO, cz. 1. *Mapy 236–365*, cz. 2. *Wykazy i komentarze do map 236–365*, Wrocław 1982.

- JUDYCKA I., 1956, *Nazwy cepów i ich części w gwarach Pomorza Mazowieckiego*, „Poradnik Językowy” z. 10, s. 410–425.
- PAE: J. Gajek (red.), *Polski Atlas Etnograficzny*, t. I–VI, z. I–VI, Warszawa 1964–1981.
- PSWP: H. Zgólkowa (red.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. VI, Poznań 1995.
- REICHAN J., WOŹNIAK K., 2004, *Polskie atlasy dialektologiczne i etnograficzne*, Kraków.
- SIEROCIUK J., 2003, *Założenia metodologiczne badań języka wsi*, [w:] Z. Zagórski, Z. Krążyńska (red.), *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, t. XI, Poznań, s. 131–136.
- SWJP: B. Dunaj (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1996.
- STIEBER Z., 1933, *Izogłosy gwarowe na obszarze dawnych województw łęczyckiego i sieradzkiego*, Kraków.
- TOMASZEWSKI A., 1930, *Gwara Łopienna i okolicy w północnej Wielkopolsce*, Kraków.
- TOMASZEWSKI A., 1935, *Mowa tzw. Mazurów wieleńskich*, Poznań.
- USJP: S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, Warszawa 2004, [wersja elektroniczna].
- ZIERHOFFER K., 1956, *Nazwy cepów i ich części w Wielkopolsce*, „Zeszyty Naukowe UAM. Filologia” nr 3, s. 11–23.

**Lexical changes in the language of the inhabitants of villages in Wielkopolska
determined by non-linguistic reasons
(basing on names of flails and their parts)**

Summary

The article presents changes in naming of flails and their parts determined by non-linguistic reasons such as development of agricultural technology. The materials collected by A. Tomaszewski from the 30ties, the studies of the experts working on *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski* (70ties) and contemporary research unable to show the dynamics and the degree of lexical changes. As the informers were divided into age groups the mechanisms of the changes may be observed.

Z przeszłości polskiego językoznawstwa

